

Misliti anarhizem v slovenskem prostoru: kronologija in zgodovinski razvoj¹

Abstract

Thinking Anarchism in Slovenia: Chronology and Historical Development

The article presents an outline of the development and the impact of the anarchist thought in Slovenia from the 19th century until today. It describes a series of libertarian practices, from mass workers' and students' movements to more individualistic attempts of revolutionizing the everyday life. It recognises anarchism as a heterogeneous set of diverse, yet sometimes contradictory, ideas and practices, characterized by a continuous struggle for liberation from the shackles of hierarchies, authorities, and capitalism. Anarchist ideas were introduced to the Slovenian territory simultaneously with the European sprawl of radical workers' movement in the 19th century. The rise of these ideas within workers' circles was followed by repression that culminated in the Klagenfurt/

---

¹ Ko govorimo o slovenskem prostoru, s tem ne mislimo v kategorijah izključujočega nacionalnega konteksta, temveč na mnogoteri kulturni in jezikovni prostor, ki vključuje tudi Trst, Dunaj, prostor nekdanje Jugoslavije in širše.

Johann Most

Kdaj so ljudje »pripravljeni« na svobodo?¹

Abstract

When are people "ready" for freedom?

This is the translation of the text by Johann Most, German-speaking anarchist and agitator, who was an avid supporter of the anarchist organizing and propaganda by deed. We decided to translate it because the work and ideas of Johann Most were one of the biggest influences on anarchist organizing in the Slovenian-speaking area in the 19th century. In the text, Most pummels the concept of waiting for the right moment to resist and fight for freedom. He analyzes different factors that contribute to the

---

¹ Članek je bil prvič objavljen v anarhističnem časopisu *Freiheit*, 15. novembra 1848 (op. ur.).

Celovec trials, resulting in anarchism temporarily losing its strength. At the turn of the century, anarchism was spread mostly by artistic circles, whereas during both World Wars Yugoslav volunteers in the Spanish Civil War (*španski borci*) became acquainted with it abroad. During the sixties with the student movement, and especially in the eighties with punk, anarchism was present in squats, communes, and within occupied public spaces. At the turn of the 21st century, it flourished once again. The chronology of the development of this political thought, often marginalized in Slovenian historiography, shows that anarchism as a radical critique of society was always faced with severe repression. By revealing the historical flow of anarchism, the article offers key coordinates for further research on the topic.

Keywords: anarchism, history of anarchism, heterogeneity

Adin Crnkic holds a BA in political science, and is a PhD student of Balkan studies at the Faculty of Social Sciences in Ljubljana. (adin.crnkic@gmail.com)

Daša Tepina holds a BA in sociology of culture and history, and is a PhD student of sociology of culture at the Faculty of Arts in Ljubljana. (a.liberta@gmail.com)

Povzetek

Prispevek je oris razvoja in vpliva anarhistične misli v slovenskem prostoru od 19. stoletja do danes. Opisuje vrsto libertarnih praks, od množičnih delavskih in študentskih gibanj do bolj individualnih poskusov revolucioniranja vsakdanjega življenja. Anarhizem razume kot heterogen nabor raznolikih idej in praks, za katere je kljub nekaterim kontradikcijam značilen kontinuiran boja za osvoboditev iz spon hierarhij, avtoritet in kapitalizma. Na slovenski prostor so anarhistične ideje prodrele sočasno z evropskim razmahom radikalnega delavskega boja v 19. stoletju. Vzpon anarhističnih idej je povzročil represijo proti delavskim združenjem, ki je kulminirala v celovških procesih, po katerih je anarhizem začasno izgubil svojo moč. Na prelomu stoletja so ga širili umetniški krogi, med svetovnjima vojnima pa so se z njim na tujem srečali jugoslovanski prostovoljci v španski državljanski vojni (*španski borci*). V šestdesetih s študentskim gibanjem, predvsem pa v osemdesetih letih s punkom, je bil anarhizem prisoten v skvotih, komunah in zasedbah javnih prostorov. Na prelomu v 21. stoletje je doživel ponovni razcvet. Kronologija razvoja te v slovenskem zgodovnopisju pogosto marginalizirane politične misli razkriva, da se je anarhizem kot radikalna kritika družbe nenehno srečeval s hudo represijo. Prispevek spremlja zgodovinski tok anarhizma in tako ponuja koordinate za nadaljnje raziskovanje te teme.

Ključne besede: anarhizem v slovenskem prostoru, zgodovina anarhizma, heterogenost

Adin Crnkic je politolog in študent doktorskega programa Balkanski študiji na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani. (adin.crnkic@gmail.com)

Daša Tepina je diplomirana sociologinja kulture in zgodovine ter doktorska študentka Sociologije kulture na Filozofski fakulteti v Ljubljani. (a.liberta@gmail.com)

general apathy and being susceptible to manipulation, and prevent the creation of the political space for self-emancipation and self-organization. Therefore, he attacks theoreticians and the Church, the latter because it is more fond of advocating empty promises and waiting for utopia that is yet to come, than resistance. He is also critical of politicians of any kind. He is particularly harsh towards social democrats and socialists, who in his opinion not only advocate freedom only after assuming political power, but mostly because they strip people of the validity for self-analysis and self-determination, and promote the avant-gardist position of knowledge and strategy of resistance, all the while pretending to be "on their side." This position in particular still resonates with the existing contemporary political parties of (a more) socialist background. In the last few years, they are emerging in the form of a party-movement, and yet they still use the identical policy of waiting, which, according to Most, destroys all potential for the realization of full freedom.

Keywords: freedom, resistance, capitalism, self-organization

Povzetek

Besedilo je prevod dela Johanna Mosta, nemško govorečega anarhista in agitatorja, ki je bil goreč zagovornik anarhističnega organiziranja in propagande dejanj. Njegova dela in ideje so imele zelo močan vpliv na anarhistično organiziranje v slovensko govorečem prostoru v 19. stoletju. V besedilu Most obračuna s konceptom čakanja na pravi trenutek za upor in svobodo. Analizira različne dejavnike, ki prispevajo k splošni apatiji in vodljivosti, ki onemogočata vzpostavitev političnega prostora samoemancipacije in samoorganizacije. Kritizira filozofe in cerkev, ki ljudem raje kot upor ponuja prazne obljube in čakanje na utopijo. Zelo kritičen je tudi do politikov, še zlasti do socialdemokratskih in socialističnih tokov, ki sicer obljublajo svobodo po prevzemu oblasti, vendar pa ljudem pod krinko »da so na njihovi strani« jemljejo legitimnost samoanalize in samoodločanja ter pristajajo na avantgardistično držo vednosti in strategije boja. Prav zaradi tega Most še danes resonira z obstoječimi političnimi strankami (bolj) socialistične leve. Ki v zadnjih letih vznikajo v obliki stranka-gibanje, a se v resnici sklicujejo na enake metode čakanja, ki po Mostovem uničujejo pogoje za realizacijo polne svobode.

Ključne besede: svoboda, upor, kapitalizem, samoorganizacija

Čeprav anarhizem v slovenskem prostoru nima globljih korenin in mu nekateri raziskovalci ne pripisujejo velikega pomena,² lahko kljub temu skozi različna zgodovinska obdobja prepoznamo vrsto praks, kolektivov in idej, vezanih na širšo anarhistično tradicijo. Prav tako je bilo v zadnjih štiridesetih letih opravljenih nekaj zgodovinskih raziskav, ki so se ukvarjale predvsem s prvim valom anarhizma, torej z obdobjem druge polovice 19. stoletja.³

Po tem obdobju je v slovenskem prostoru zazevala praznina, tako pri prisotnosti anarhizma v družbi, kot tudi pri znanstveni literaturi o anarhizmu. Čeprav so izjeme obstajale že prej, je konkretnije zanimanje za libertarne ideje in prakse vzniknilo šele od šestdesetih in sedemdesetih let 20. stoletja naprej. Po študentskih uporih in splošnem gibanju za korenite spremembe takratnega socialističnega režima so desetletje pozneje nastale tudi prakse, ki jih lahko označimo za libertarne. Te so se najbolj odražale v skvotiranju, vsakdanjem uporu in kritiki oblasti ter družbe kot celote. Tako se je z vplivi iz Velike Britanije tudi na slovenskem prostoru oblikovala subkultura upornišтва, ki je predvsem prek punka ustvarila močno družbenokritično področje upora. Po razpadu Jugoslavije so nastali tako alternativni kulturni centri kot novi skvoti ter nanje vezani kolektivi, ki so znova obudili anarhistične principe in metode.

Pričujoči prispevek predstavlja oris zgodovinskega razvoja in vpliva anarhistične misli v slovenskem prostoru, pri čemer gre za poskus kratkega kronološkega pregleda vidnejših skupin in

---

² Tako je zgodovinar Stojan Kesic o vplivu anarhizma zapisal: »Prvič: oblast in policija sta enačili čiste socialistične in anarhistične ideje, na ta način sta anarhističnim idejam pripisovali prevelik pomen; drugič, anarhistične ideje niso nikoli bile sprejete do te mere, da bi resno motile oz. imele kakršni koli večji vpliv na razvoj socialističnega gibanja v jugoslovanskih državah.« (Kesic, 1979: 50)

³ Za vlogo anarhizma, predvsem v 19. stoletju, glej Ferenc, 1981; Fischer, 1979; Kermavner, 1963; Kristan, 1927; Rozman, 1979; Vodovnik, 2011a.

»Niti približno še ne!« na to vprašanje že od nekdaj odgovarjajo svetovni lopovi. Danes glede tega stvari niso kaj dosti boljše ali slabše, saj se s to izjavo strinjajo ljudje, ki se drugače vedejo, kot da delujejo za najvišjo srečo človeštva.

Zlahka lahko razumemo, da ta ali oni prestolonaslednik razglaša, da ljudje niso »pripravljeni« na svobodo; konec koncev, če bi trdili karkoli drugega, bi s tem kazali, kako odvečni so, in si posledično s tem napisali lastno osmrtnico.

Prav tako dejstva, da bi bili ljudje vendarle lahko »pripravljeni«, ne bo priznal noben aristokrat, birokrat, odvetnik ali drug birokrat vlade ali »prava«, razen če bodo želeli zanikati lastno pravico do obstoja. Res je, že pregovorno vemo, da svetu vladajo z neverjetno malo modrosti, toda ne glede na to, kako neumni so ti vladni lenuhi, imajo še vedno dovolj domišljije, da lahko spoznajo, da bodo ljudje, ki so pripravljeni na svobodo, kmalu nehali trpeti suženjstvo.

Obstoj vseh klerikalcev in pridigarjev je vsekakor v celoti odvisen od tega, da so zaščitniki ljudi. Posledično sami sebe do skrajnosti uveljavljajo tako, da poizkušajo zмести človeške možgane z blebetanjem o Bibliji in Talmudu, s časopisnimi nepomembnostmi in teatralnimi smetmi, s sofistiko in pogrošnimi novelami, s preobračanjem zgodovine in vso filozofsko nesnago – na kratko, s stotinami različnih trikov. Od njih ni mogoče pričakovati nič drugega kot poudarjanje

posameznikov ter njihovih praks, ki so izhajale iz tradicije anarhistične misli in jo dopolnjevale. Treba je opozoriti, da še vedno o(b)stajajo prakse, kolektivi in gibanja, ki slovenski politični misli ostajajo neznani, zato pričujoča tematika še zdaleč ni dokončno raziskana. Prispevek je le del mozaika prisotnosti anarhizma v slovenskem prostoru, ki v zadnjih letih pridobiva na relevantnosti,⁴ zato ga moramo brati kot iztočnico za nadaljnjo razpravo in proučevanje. Poglobljanje v paradigmo anarhizma v slovenskem prostoru je zaradi nedostopnosti, pomanjkanja in oddaljenosti literature ter virov sicer zahtevna naloga, a hkrati zanimiv izziv, ki odkriva nekatere pozabljene strani zgodovine politične misli. Če sledimo Santosu (v Vodovnik, 2011b: 366), je ta prispevek eden od korakov premagovanja in predrugačenja sodobne epistemološke ignorance do libertarnih idej oziroma vsega, kar se ne sklada s hegemonsko idejo resnice, objektivnosti in racionalnosti.

Anarhizma kljub uporabi singularnega označevalca ne štejem za homogenega in monolitnega, temveč ga razumemo kot pluralen, raznolik, včasih celo kontradiktoren nabor idej, metod in praks. Ob vseh nasprotovanjih, polemikah in ločnicah⁵ ostaja anarhizem enoten v svojem kontinuiranem boju za osvoboditev iz spon hierarhij, avtoritet in prisil. Pri proučevanju anarhizma tako spremljamo skupek raznolikih teorij in praks, ki v graditvi alternativ črpajo inspiracijo

---

⁴ Z nastankom alterglobalizacijskih gibanj, sodobnih družbenih uporov proti varčevalnim ukrepom, ki so se izrazili skozi gibanja Occupy, in vsesplošnimi izbruhi nezadovoljstva v ljudskih vstajah tako na slovenskem prostoru kot drugod po svetu, je sovpadal tudi porast proučevanja anarhizma v akademskem svetu; glej Crnklič, 2013; Ravbar, 2012; Vodovnik, 2010 idr.

⁵ O notranjih kontradikcijah anarhizmov glej Jeffs, 1998; Gordon, 2008; članke Davida Graeberja in Dava Neala v *Antologija Anarhizma 3* (2011); van der Walt in Schmidt, 2009.

»nezrelosti« ljudi.

Pomembneži in drugi okroglolični preprosteži, katerih neumnost je mogoče razbrati z njihovih obrazov, se v svojih pozicijah izkoriščevalskih parazitov in državno zaščitene roparjev v tej situaciji nesvobode počutijo kot prašiči v blatu, si veselo manejo roke, zadovoljni kimajo z ustniki, deklamirajo s prižnic, govorniških pultov, miz in odrov, ter dokazujejo ljudem, da niso pripravljeni na svobodo, in morajo zato privoliti v plenjenje, ropanje in sleparjenje.

Mali človek z ulice ima v sebi nekaj opice in papagaja. To pojasni, zakaj na stotine in tisoče ljudi naokrog reže vratove samim sebi, s tem ko vreščijo drugim, kaj so ti zviti izprijenci izjavili. Smo preveč neumni za svobodo – žal, kako neumni, neumni, neumni smo!

Vse to je povsem razumljivo. Ni pa razumljivo, da tudi ljudje, ki zase trdijo, da so zagovorniki proletariata, krožijo okoli te prastare legende »nepripravljenosti« ljudi in posledični trenutni nezmožnosti, da bi si ljudje vzeli svojo svobodo.

Je to ignoranca ali namerni zločin?

Pustimo, da ljudje spregovorijo sami zase, saj se takoj jasno in glasno pokaže, tako v njihovih govorih kot zapisih, da:

1. bo moderna družba zaradi posledic, ki jih povzroča, uničila samo sebe;

iz preteklih in sodobnih libertarnih bojev.⁶

Pomembno se je tudi zavedati, da se ideje in mnogokrat prezrte ter pozabljene prakse anarhizma kljub bežni in fragmentirani tradiciji precej odsevajo znotraj sodobnih družbenih gibanj in v različnih družbenih okoliščinah, s čimer je to pluralno idejo pomembno prepoznavati kot relevantno in živo misel ter hkrati prakso z vsemi njenimi razsežnostmi.

Vzpon anarhizma v 19. stoletju: celovski proces in njegove posledice

Zaradi vse bolj neznosnih pogojev kapitalističnega produkcijskega načina in akumulacije kapitala v 19. stoletju se je začelo delavstvo zavedati brezizhodnosti položaja, v katerem so se znašli. Posledično so se začeli združevati in organizirati v sindikate, združenja in društva. Po vzoru delavskih gibanj po Evropi so se v sedemdesetih letih 19. stoletja tudi na slovenskem prostoru ustanavljala delavska izobraževalna društva.⁷ V njih so odpirali nekatera družbenopolitična

---

⁶ Anarhistična misel, ki izhaja iz mnogoterih praks, združuje sklop temeljnih principov delovanja, kot so samoorganizacija, vzajemna pomoč, decentralizacija, nehierarhičnost, antiavtoritarnost itn. Zato v ta pregled anarhizma na Slovenskem vključujemo različne pojavnosti teh idej, od praks revolucioniranja vsakdanjega življenja s strani posameznikov (skvotiranje, umetniške intervencije, oblikovanje subkultur), do širših družbenih gibanj (delavska gibanja 19. stoletja, študentski upori od leta 1968 naprej, sodobnejša družbena gibanja).

⁷ Eno teh je leta 1869 nastalo v Ljubljani. Nad meščansko usmerjenimi političnimi strankami razočarani delavci so organizirali shod v ljubljanski dvorani starega strelišča, kjer so sklenili, da bodo organizirali delavsko izobraževalno društvo. To je bilo pomembno, saj je okrog njega nastala prva stavka ljubljanskih krojačev leta 1871, ki ji je v naslednjih desetletjih sledila vrsta stavk nekvalificiranih in kvalificiranih delavcev po vsem slovenskem prostoru (Golouh, 1953: 47).

2. so ena najhujših posledic današnjega sistema postopno poslabševanje situacije večjih delov populacije, njihovo fizično slabljenje in duhovna demoralizacija;

3. današnje stanje suženjstva mora naslediti stanje svobode.

Z drugimi besedami ljudje pravijo: kot prvo: družba, v kateri živimo, drvi v neizogiben propad, in kot drugo: dlje takšno stanje obstaja, bolj in bolj nesrečni postajajo ljudje (in torej manj in manj »pripravljeni« na svobodo).

Torej, ko ti filozofi kljub gornjim izjavam v ganljivih tonih vzdikajo, da ljudje še niso »zreli« za svobodo, ne morejo narediti drugega, kot da priznajo – v skladu z njihovo doktrino –, da bo te »pripravljenosti« v prihodnje le še manj.

So torej ti ljudje nezmožni slediti toku lastnih misli od uveljavljenih dejstev do posledičnih zaključkov? Če to drži, bi bili res tepci in vsaj ne dovolj »zreli«, da bi postali razsvetljevalci ljudi. Ali pa jim je v resnici njihova pohabljen logika povsem jasna in z njo – zato, da se kot prostitutke poigravajo z ljudmi – poplesujejo okoli vrele kaše? Če drži zadnje, so najhujši lopovi.

Ampak stojte! – zakriči nekdo, ki je stopil v bran ljudem – našli smo način, kako se zoperstaviti izrojenim učinkom kapitalizma in pripraviti ljudi na svobodo ne glede na vse povedano. Razsvetljujemo. Vse lepo in prav! Ampak kdo vam zagotavlja, da bo hitrost, s katero se stvari

vprašanja, ki so bila do takrat marginalizirana, denimo odsotnost neposredne volilne pravice, problematiko pravice do svobodnega tiska, izzive ustanavljanja društev in zborovanj, problematiko zaporov in razmer, ki so vladale v njih, ter vprašanja izkoriščanja delavcev in razmer, ki so vladale v industriji (Fischer, 1983: 111).

Anarhistična misel in praksa sta v delavska društva prodrli sočasno z obiskom Johanna Mosta v Ljubljani aprila 1871. Serijo pogovorov je policija ostro preganjala zaradi suma o potencialni radikalizaciji delavskega razreda. Most je bil namreč eden vidnejših zagovornikov anarhističnih idej, ki so izhajale iz premisleka, da je iluzorno pričakovati mirno razrešitev družbenih konfliktov. Na podlagi te analize je pozneje postal vnet zagovornik t. i. propagande dejanj (*propaganda by deed*), ki jih je promoviral kot urednik in pisec v radikalnem časopisu *Die Freiheit*.⁸

Eden prvih vidnejših protagonistov anarhistične misli med delavstvom v tem prostoru je bil Matija Kunc. Kot spreten agitator se je zavzemal za delavska vprašanja, poudarjal izkoriščanje delavcev ter za krizo delavskega gibanja krivil nacionalne spore. Socialistične ideje je opustil po vrnitvi iz vojske, s čimer se je odcepil od delavskega gibanja in postal organizator meščanskega obrtništva. Avstrijsko delavsko gibanje, ki je močno vplivalo tudi na slovenski prostor, je zaradi političnih nesoglasij (eno teh je bilo vprašanje volitev) razpadlo na zmerno, reformistično strujo in radikalno, anarhistično usmerjeno strujo (Fischer, 1983: 153).

Poleg Mosta je v radikalnem delu avstrijskega delavskega gibanja za tukajšnji prostor pomemben tudi Josef Peukert,⁹ ki je posredno vplival na glavne protagoniste radikalne struje na

---

⁸ Več o Mostu in njegovem življenju ter vplivu na slovensko delavstvo glej Fischer, 1982.

⁹ Peukert je bil anarhist in urednik časopisov *Die Zukunft*, *Der Rebell*, *Die Autonomie* in *Der Anarchist*. Bil je pod vplivom Mosta, vendar od njega še radikalnejši, zato sta se zaradi ideoloških nesoglasij razšla (Goyens, 2007: 110–142).

odvijajo, dovoljevala dovolj prostora, da izvedete svoje tako imenovano razsvetljenje na sistematičen način? Celó sami ne verjamete v take vrste čarovnijo.

Ampak kaj potem hočete?

Mi provociramo, mi podžigamo ogenj revolucije in spodbujamo ljudi, da se uprejo, na kakršen koli način lahko to storijo. Ljudje so bili vedno »pripravljeni« na svobodo, manjka jim le poguma, da jo zahtevajo zase.

Prepričani smo, da je to potreba, ki bo ostala prevladujoči dejavnik v boju za svobodo, in da se bo zato več sto in tisoč moških in žensk sčasoma pojavilo na obzorju v obliki borcev za svobodo, ne da bi sploh slišali naš poziv k boju. Zadovoljni smo, da lahko z opolnomočenjem tistih, ki jih lahko dosežemo že zdaj, gradimo zapornico, ki se bo nekoč lahko izkazala za dejavnik, ki preusmerja naravni tok lave socialne revolucije v njene praktične oblike.

Kot v vsakem prejšnjem temeljnem družbenem prelomu se bo »pripravljenost« ljudi pokazala v vsej svoji veličini v trenutku konflikta – ne prej, ne pozneje.

Kot vedno bo potem še enkrat znova postalo jasno, da niso teoretiki in »razsvetljeni« tihotapci tisti, ki bodo majavi družbi omogočili nove trdne temelje, temveč so to lahko le čudežne sile, ko se jih potrebuje. Praktični otroci narave, ki so do te točke živeli tiho in skromno življenje,

slovenskem ozemlju, med drugim na Franca Železnikarja, Ferdinanda Tumo, Edvarda Kriegla in Frana Šturma. Železnikar je v treh letih delovanja (1881–1884) vplival na vzpon anarhistične misli v delavskih društvih (predvsem v ljubljanskem).¹⁰ Ko je Kunc zapustil ljubljansko izobraževalno društvo in leta 1881 prevzel vodstvo Kranjskega obrtniškega društva, ki se je navezovalo na meščansko gibanje, so v ljubljanskem društvu pod vplivom Železnikarja prevzeli bolj revolucionarno, celo anarhistično držo. Zaradi radikalnih stališč in čedalje uspešnejšega delovanja (letaki, agitacije, shodi, srečanja), se je društvo soočalo s hudo represijo, ki ji je sledila vrsta racij, zasliševanj in obsodb vodilnih.

Napetost je kulminirala v celovških oziroma »krvavških« procesih,¹¹ kjer je bil osrednja figura prav Železnikar. V obtožnici je bilo navedeno, da

so imeli na družabnih delavskih shodih od septembra 1883 do februarja 1884 govore, v katerih so pojasnjevali, da delavci po zakoniti poti ne morejo ničesar doseči in da jim

---

¹⁰ Več o Železnikarju glej Fischer, 1971 in 1979.

¹¹ Krvavški proces se je začel decembra leta 1884. Železnikar, Tuma, Šturm, Kriegl, Dhü idr. so bili obtoženi suma veleizdaje in prekrškov proti javnemu redu in miru. Med obremenilnimi dokazi so bili letaki *Svarilo ljudstvu* (našli so jih pri Železnikarju in Tumi), *Delovnemu ljudstvu* in *Socialdemokratska stranka Avstrije*. Tožilstvo je trdilo, da so obtoženi pripravljali napad na cesarja in pripravljali državljansko vojno. Obremenilen dokaz je bilo tudi Železnikarjevo javno odobravanje umora ruskega carja Aleksandra II. Po šestdnevni obravnavi je bila vsem obtoženim izrečena oprostilna sodba, razen za Železnikarja, saj nikomur drugemu niso mogli dokazati veleizdaje in anarhističnega udejstvovanja. Železnikar je bil obsojen na osemletno zaporno kazen. Tako huda kazen za tovrstno (radikalno) delovanje ni bila pred tem še nikoli izrečena. Proti obsodbi se je sicer pritožil, a je bil izkupiček zgolj v podaljšanju zaporne kazni na deset let. Leta 1892

nenadoma uberejo pot, o kateri v stotih letih ne more sanjati noben filozof na vsem svetu. Pripravljenost na svobodo je po navadi dokumentirana v najbolj osupljivi obliki.

Zato je od socialistov izjemno nespametno, da vztrajajo pri tem, da ljudje niso »pripravljeni« na svobodo.

Vsak, ki se ne prišteva med izkoriščevalce, se pritožuje, da so drugi bolj privilegirani kot on. Daleč naokrog je jasno, da so ljudje nezadovoljni s svojo usodo. Če človek še ne ve, s čim naj zamenja trenutno stanje, bo to odkril v trenutku, ko bo lahko v zvezi s tem storil kaj konkretnega – in ta trenutek je zdaj.

Prevedla: Mateja Fajt

morejo pomagati le prevrat vsega obstoječega, ekonomska osvoboditev in propaganda dejanj, da morajo zato na vse načine podpirati anarhistično stranko – nekaj začeti, da bi nasilno spremenili vladavino s povzročitvijo upora ali državljanske vojne.« (Fischer, 1983: 160)

Ta proces je v praksi oznanil zaton anarhističnih idej v tistem obdobju.

V Mariboru je sočasno leta 1885 v nemškem jeziku izhajal radikalni delavski časopis *Die Arbeit*, ki je bil močno prepojen z anarhističnimi vplivi. Izhajal je dvakrat na mesec, po sedmih številkah pa se je uredništvo preselilo v Gradec, kjer jih je izšlo še pet. Oktobra 1887 je izšla zadnja v Lienzu. *Die Arbeit* je pod uredništvom radikalno usmerjenega Johanna Rissmanna zastopal boj proti volitvam in izražal strinjanje s Peukertovim časopisom *Die Autonomie* (Steiner, 1964: 272). Rissmann je skupaj z Augustom Krcalom v Gradcu organiziral Antiavtoritarno stranko, sestavljeno iz federalnih skupin po anarhističnih načelih decentralizacije, brez skupne teoretične linije. Njihov najjasnejši cilj je bila odprava kapitalizma (*Die anarchistische Bewegung in Wien*).¹²

Delavci iz slovenskega prostora nastopajo tudi v tujih delavskih društvih, saj jih je veliko iskalo zaposlitev zunaj kraja bivanja. Odhajali so predvsem v bolj industrializirane dežele, kot so Italija, Avstrija, Nemčija in Švica, kjer je bilo zaradi daljše tradicije delavsko gibanje tudi bolj razvito. Karl Anton Potisek je bil tako vključen v delavsko gibanje v Salzburgu, omenja pa se kot radikalni posameznik, verjetno celo anarhist (Rozman, 1986: 113). Prav tako so se mnogi zaradi groženj in represije ter ekonomskih razlogov selili v ZDA, denimo Josip Zavertnik iz Chicaga, ki je živel pri nekdanjih ljubljanskih delavskih aktivistih Edvardu Krieglju in Mihi Kebru. Ta je poskrbel za tisk ilegalnega letaka *Svarilo ljudstvu*, ki so ga leta 1883 natisnili v Benetkah (Kyovsky, 1954: 14) in je bil dokazno gradivo zoper anarhiste v krvavškem procesu. Prav tako je v ZDA deloval Anton Klemenčič, samooklicani anarhist, ki je bil zelo aktiven v ameriških socialističnih društvih. Med drugim je bil delegat radikalnega sindikata *Western Federation of Miners*, ki je pozneje sodeloval pri ustanovitvi še danes delujočega sindikata *Industrial Workers of The World*,¹³ kjer je deloval tudi Franz Widmar, ki je prvi v tej organizaciji, poudaril, kako nujna je solidarnost z azijskimi delavci.

Anarhizem med prelomom stoletij in svetovnima vojnama

Medtem ko je imel v 19. stoletju Dunaj največji vpliv na razmah anarhističnih idej v slovenskem prostoru, se je v začetku 20. stoletja težišče premaknilo v Trst. Za slovenski prostor – in pretok informacij – je bil pomemben Rudolf Golouh, ki je svoja radikalno-politična stališča raz-

---

je bil pomiloščen in se je želel vrniti v socialistično gibanje, ki pa je bilo takrat že združeno z Jugoslovansko socialdemokratsko stranko, zato tam ni več imel večjega vpliva. Leta 1903 je v osami storil samomor. Več o Železnikarju glej Fischer, 1971 in 1979.

¹² Krcal je leta 1893 izdal brošuro *Zgodovina delavskega gibanja v Avstriji 1867–1892*, za katero je Rissmann napisal predgovor. Knjižica je bila označena kot grožnja državni varnosti, čemur so sledile aretacije obeh piscev in prepoved njenega distribuiranja.

¹³ Več o Klemenčiču v Lončar, 1951.

vijal predvsem v mladosti. Bil je sodelavec in eden izmed ustanoviteljev anarhističnega časopisa *Germinal*¹⁴ (Lešnik, 2010: 489). Po lastnih besedah¹⁵ je poznal dela ruskega revolucionarnega anarhista Petra Kropotkina in poleg drugih filozofov prebiral tudi Stirnerjevo delo *Edini in njegova lastnina*. Pri Golouhu torej zaznavamo libertarne ideje, a je leta 1910 vseeno vstopil v Jugoslovansko socialno demokratično stranko. Čeprav je to pomenilo prelom z anarhističnimi idejami, njegovega prispevka ne smemo zanemariti.

V 20. letih 20. stoletja so se začele anarhistične ideje prepletati tudi v avantgardistično usmerjenih umetniških krogih, med katerimi je anarhizem najbolj navdihnil futuriste. Eden vidnejših predstavnikov avantgarde pri nas je bil pesnik Anton Podbevšek. Pomenil je totalni radikalni prelom s tedanjo politično kliko in navsezadnje tudi z umetnostjo. Njegove besede so bile njegove »bombe«,¹⁶ zato se ga je prijel vzdevek »strašni anarhist«. Podbevšek je gojil specifičen pesniški stil; to je razvidno v njegovih dejanjih, pisanju in navsezadnje v javnih agitacijah. Po sporu s preostalimi uredniki revije *Trije labodje* je ustanovil revijo, »ki bi šla prek vseh pomislov in kompromisov kot izrazita oznanjevalka poraza obstoječega družbenega reda« (Podbevšek v Kos, 2009: 5), imenovano *Rdeči pilot – Mesečnik prevratne mladine za duhovno revolucijo*. Tu je izrazil svojo libertarno politično misel z najbolj znanim besedilom *Razmerje umetnika do države*.¹⁷ V provokativnem besedilu *Politična umetnost*, objavljenem v isti reviji, pa je med drugim citiral Petra Kropotkina, ki je močno vplival nanj. Kreft v svoji analizi o Podbevškovem kozmičnem anarhizmu zapiše, da »je bil Kropotkin svojevrstna povezava dveh ekstremov, političnega radikalizma in konkretnega humanizma, in nasprotovanje samostanski ali kasarnski formi komunizma« (Kreft, 2000: 37).¹⁸

V času med svetovnima vojnama je v Španiji v okviru državljanske vojne hkrati potekala socialna revolucija, ki je temeljila na anarhističnih načelih. Anarhisti, ki so jim marksisti pred vojno očitali utopičnost, so dokazali, da se anarhistične ideje lahko implementirajo tudi v praksah.¹⁹ V vojni so na nasprotnih straneh stali republikanci (anarhisti, socialisti, komunisti, trockisti itn.) in nacionalisti (falangisti, monarhisti, nemški nacisti in italijanski fašisti; torej struje, naklonjene

---

¹⁴ Časopis *Germinal* je bil ustanovljen leta 1905 in razen z izjemo obdobja fašizma neprekinjeno izhaja vse do danes. Prav tako je bila leta 1945 v krogu *Germinala* oblikovana istoimenska anarhistična skupina. Ta je imela pozneje močan vpliv in dobre povezave s slovenskim prostorom.

¹⁵ O tem obdobju Golouhovega delovanja glej njegovo avtobiografijo iz leta 1966. Treba je poudariti, da je glede tega obdobja redkobeseden in ga v knjigi hitro odpravi.

¹⁶ Njegova pesniška zbirka, ki jo je izdal leta 1925, nosi naslov *Človek z bombami*.

¹⁷ Podbevšek zapiše: »Rdeči pilot bo bičal anahronizme in sploh korupcijo, ki vlada na vseh poljih. Čistil bo na ta način človeško družbo, katere izobrazbo bo dvigal in jo pripravljaj za čim uspešnejšo 'letanje proti centralnemu solncu', oz. pripravljaj jo za socialistično bodočnost, v kateri ne bomo poznali nobenih mej, potem ko bomo peli mrtvaške pesmi kapitalističnemu režimu in bo povsod kraljevala edino zveličavna proletarska internacionala.« (Podbevšek v Kos, 2009: 6)

¹⁸ Podbevšek je izpeljal niz agitacijskih večerov v delavskih domovih po državi, na katerih je govoril o revoluciji in antinacionalizmu. S svojim konceptom totalne revolucije je predstavljal idejo realizacije svobodne družbe, ki jo omejujejo država in bolni duh. Tega pa naj bi po njegovem mnenju zdravili ravno nihilisti in anarhisti. Tovrstno agitacijo je spremljala tudi policija, ki je večere poskušala preprečiti. Več glej v Dovič, 2009.

¹⁹ Več glej v Dolgoff, 1974 in Guerin, 1986: *Antologija anarhizma 2*.

kralju in kraljevini ter Franciscu Francu). Večina prostovoljcev, ki so prihajali iz vseh koncev sveta, tudi iz Slovenije,²⁰ se je borila na strani republikancev in bila organizirana v Mednarodnih brigadah (Lešnik, 2010: 26). Največ slovenskih prostovoljcev je prihajalo iz vrst komunistov, vendar pa so se nekateri, predvsem na območju Katalonije, borili tudi pri anarhističnih milicah CNT-FAI,²¹ toda o večjem vplivu anarhizma na španske borce je težko govoriti.

Po obeh vojnah je anarhizem postal le bežna senca tistega, kar je bil pred desetletji. Za naš prostor je to pomenilo, da njegovo prisotnost stežka izsledimo, redka izjema je prevod Malatestinega dela *Anarhiji* naproti iz leta 1955, ki ga je izdala tržaška anarhistična skupina *Germinal*, da bi »razširila med slovenskim ljudstvom spoznanje anarhističnih idej in uresničitev« (Malatesta, 1955: 1). Prevod ni bil dobro sprejet in posledično široko distribuiran, kar kaže tudi dejstvo, da je bilo leta 2002 anarhistični knjižnici v Ljubljani podarjenih okrog sto izvodov tega dela.

Vzpon študentskih gibanj in libertarnih praks

Študentski protesti, ki so izbruhnili leta 1968, so bili posledica številnih odprtih družbenopolitičnih vprašanj: od hladne vojne (Vietnam, jedrska oborožitev), do vprašanj rasne segregacije, seksualnosti, feminizma, okolja in meznega dela. To obdobje je prineslo prepород nekaterih radikalnih in progresivnih idej, ki imajo vpliv še danes. Vrenje študentskega gibanja je doseglo tudi slovenski prostor in kulminiralo v letu 1971 z zasedbo Filozofske fakultete v Ljubljani.²²

Medtem ko je bil Johann Most pomembna figura za anarhizem na slovenskem prostoru v drugi polovici 19. stoletja, je za študentsko gibanje '68 to bil nizozemski anarhist Roel van Duijn, ki je bil eden vidnejših predstavnikov tamkajšnjega anarhističnega gibanja *Provo*.²³ Van Duijn je obiskal Ljubljano, nekajkrat predaval o anarhizmu, njegovih idejah in praktičnih vidikih. V tem času anarhizem kot ideologija ni imel vidnejše vloge pri posameznikih (z izjemo Frana Adama), temveč se je odražal skozi spontane kolektivne prakse v obliki neposrednih akcij, protestov in skvotiranja. V sedemdesetih letih je tako prišlo do zasedbe vile na Erjavčevi ulici v Ljubljani. Zasedba ni imela širšega političnega ozadja, se je pa s tem prvič resno obravnavala študentska (in tudi splošna) stanovanjska problematika, prav tako pa je bil njen namen simboličen – opozoriti na možnost funkcionalne uporabe neizkoriščenih prostorov na splošno (Tomc v Babič, 2003: 39). Oblasti so v razmeroma kratkem času z grožnjo uporabe prisilnih sredstev zasednike izselile.

V istem obdobju so se po svetu ustanovljale komune, ki so skušale libertarne ideje in teorije realizirati tudi v praksi. V slovenskem prostoru je treba omeniti *Komuno G7*, ki je nastala v

---

²⁰ Ocene glede števila slovenskih prostovoljcev so različne, vendar se številka giblje okoli 550 (Kramberger, 2010:120).

²¹ Tako se je denimo Alojzij Mikenauer kot član Komunistične partije Jugoslavije pridružil anarhistični milici Durruti (Marvin, 1960: 103–104).

²² Leta 1969 je bil kot rezultat študentskih gibanj ustanovljen Radio Študent, obenem pa tudi časopis *Tribuna*, ki je postal glas kritike študentov do oblasti in univerze.

²³ Nizozemsko kontrakulturno gibanje, poimenovano po časopisu *Provo*, je s svojimi akcijami iskalo odziv represivnih organov, s čimer je doseglo *dogajanje*, ki je zgrožene množice vodilo k uporu (Kremp-ton, 2007).

Tacnu pod vplivi hipijevske (sub)kulture in študentskega gibanja. Komuna je bila sprva manjši projekt, ki pa je sčasoma pridobil večjo javno in tudi mednarodno pozornost. Glavne ideje so bile samoorganizacija, solidarnost in enakopravnost, skratka načela in metode, ki izhajajo iz anarhizma. Seznanili so se tudi z anarhizmom, ki ga je promoviral Frane Adam, ta je bil obenem tudi idejni vodja komune.²⁴

Anarhizem in punk v osemdesetih

Punk se je razvil v sedemdesetih letih in se je s svojim imidžem ter tršimi »riffi« uprl dotedanjim glasbenim pop-normam. Ideološko oporo je našel v anarhizmu, ki pa se je v teh okvirih pogosto enačil z nihilizmom, kaosom in destrukcijo sistema. Kot tak je ustvarjal šok terapijo za oblast. Pozneje se je začel punk bolj identificirati z anarhizmom kot filozofijo, teorijo in prakso. Povedano drugače: punk postane prek kulture *Do it yourself* (D. I. Y.) način življenja. Zvok postane drugačen, besedila ponujajo rešitve, punkerji gredo na ulice. Anarhizem se je interpretiral kot sinonim za kritiko družbe, hierarhije, nadzora, avtoritarnosti in kapitalizma.

Punk pride v Slovenijo iz Velike Britanije, kjer ga – kot prvi v tedanji Jugoslaviji – začnejo preigravati ljubljanski Pankrti. Punk ni imel predvidene politične platforme – pravzaprav bi »vsaj nekaj pojavov v punku, vsaj nekaj besedil ..., lahko razumeli kot iskanje odgovorov na nekatera družbena vprašanja« (Herman v Repe, 2003: 64). Ne glede na to, da je bil javnosti že dobro znan, so ga (v akademskem svetu) začeli resno obravnavati s posebno številko teoretske in literarne revije *Punk-Problemi* leta 1981. V tej in preostalih dveh številkah (izšli sta v letih 1982 in 1983) so skušali avtorji obravnavati punk kot simptom, ki zgošča malomeščansko ideologijo. Druga številka, ki je bila vsebinsko radikalnejša od preostalih dveh – ne nazadnje je bila tudi strogo cenzurirana – bolj sistematično in analitično prikaže razmerje anarhizem–punk.

Nekateri raziskovalci punku pripisujejo pomembno vlogo: z začetnimi pojavi, kot so provokacije in stil oblačenja, niso opozarjali le na anomalije v tedanji družbi, ampak tudi sprožili njeno liberalizacijo in demokratizacijo (Bašin, 1999: 127). Rajko Muršič pa poudarja, da je »punk upor proti represiji sistema, ki je mobiliziral vse sile civilne družbe in se preoblikoval – morda celo nehote – v jasno državotvorno silo« (ibid). Punk je pozneje prevzel radikalnejše stališče. Na začetku osemdesetih je prišlo do ponovnega vzpona punka prek ljubljanske *hardcore scene*, kjer je bila glasba še bolj anarhistična in zvočno surova. Eden zanimivejših rezultatov punkovskega gibanja je bila vzpostavitev lastne oblike organiziranosti, ustanovili so namreč »prvo avtonomno punkovsko organizacijo FV (skupina študentov, ki se je pod vplivom punkovske scene preusmerila iz gledališke dejavnosti v organizacijo plesov, koncertov, snemanje videospotov, oblikovala lasten bend in prirejala multimedijske umetniške dogodke)« (Tomc v Čepič, 2010: 378). Poleg ljubljanske scene se je tudi v Mariboru začela razvijati aktivna rockerska in alternativna scena, ki je nastajala v krogih okoli iniciative za Radio Marš, časopisa Katedra, MKC, AGD Gustaf, Front Rocka itn. (Kosi, 2009). Razvijajoča se punkovska scena v teh mestih je vplivala tudi na razvoj in razširjenost mladinske in klubske glasbene scene po

---

²⁴ Več v dokumentarnem filmu *Komuna G7 ali utopija na robu družbe*.

manjših krajih v Sloveniji.²⁵

Vendar pa ni bil zgolj punk tisti, ki je opozarjal na anomalije v družbi. Sredi osemdesetih je bil ustanovljen kolektiv *Neue Slowenische Kunst*,²⁶ kulturna retrogarda, ki je s svojim provokativnim imidžem in scenskim namigovanjem na totalitarne režime dodobra pretresla glasbeno sceno in pri svojem delovanju kot umetniško sredstvo uporabila neoavantgardizem. Ti fenomeni so v drugi polovici 80. let posledično vplivali na nastanek in razvoj novih družbenih gibanj »s teoretskim ozadjem« (Vurnik v Čepič, 2010: 349). Gre torej za gibanja, ki se opirajo na feminizem, varstvo okolja, pacifizem, pravice istospolnih partnerjev ipd.

V osemdesetih letih začne rasti tudi zanimanje akademskega sveta za anarhizem. To dokazujejo prevodi del Johanna Mosta iz leta 1982 in izdaja *Antologije anarhizma 1* in *Antologije anarhizma 2* (Rudi Rizman, 1986), v *Časopisu za kritiko znanosti* leta 1979 izide posebni blok, ki se dotika zgodovine anarhizma v navezavi na delavsko gibanje, skupaj z nekaj klasičnimi prevodi. Jasna Fischer širok opus svojih del posveti vplivu anarhizma na delavske boje v 19. stoletju. Na tem mestu je potrebno omeniti tudi vpliv srbohrvaških prevodov klasikov anarhistične misli, ki so izšli v drugih republikah nekdanje Jugoslavije in bili dostopni tudi v Sloveniji, med drugimi leta 1980 prevod dela *Anarhizam, od doktrine do akcije* Daniela Guérina in leta 1984 prevod Petra Kropotkina *Anarhizam i moral*.

Konec 80-ih let je nastala tudi provokativna Antizvezna akademska anarhistična aliansa (AAAA), pod taktirko Iztoka Saksida-Saxa, ki kasneje sicer kandidira na prvih večstrankarskih volitvah s pacifističnim programom. Šlo je za »majhen anarhistični klub, ki se je misteriozno imenoval AAAA in je komuniciral z javnostjo na bazi popolne anonimnosti.« (Ramet v Ravbar, 2012: 5).

V začetku devetdesetih je v Ljubljani delovala tudi anarhistična skupina A-mora, katere člani so se politizirali v londonskih, berlinskih in dunajskih anarhističnih in avtonomističnih skupinah. Bili so pobudniki skvota na Metelkovi in so pozneje tudi preprečili njeno ngo-nizacijo. V času razpadanja Jugoslavije in brutalne vojne in norega protijugoslovanstva v Sloveniji so se udeleževali mirovne in protivojne *Leteče učionice, radionice* (LUR), ki bil umetniški in teoretski projekt povezovanja razpadajočega jugoslovanskega prostora. Leta 1996 so bili na 1. medkontinentalnem zapatističnem encuentru v Berlinu *Za človeštvo in proti neoliberalizmu*, kjer so pripravili in vodili sekcijo *Politika in intimnost*. Istega leta so v Ljubljani organizirali demonstracije ob prvem obisku Janeza Pavla II. v Sloveniji in v približno tistem času je nastal njihov *Feministični manifest*. Bili so tudi med pobudniki nastanka aktivistične platforme Urad za intervencije (UZI). Ves čas so veliko publicirali in predavali ter urednikovali pri ČKZ.

Anarhizem in zasedbe: pomen skvotov

Družbena vrenja in zahteve po liberalizaciji v 80. letih so se stekle v gradnjo nacionalne države. To obdobje je zaznamovalo upad in umik družbenih gibanj, politične stranke pa so

---

²⁵ Več glej Muršič, 2011.

²⁶ Ustanovitelji NSK so bili glasbena skupina Laibach, Gledališče sester Scipion Nasice in skupina slikarjev IRWIN.

poskušale popolnoma prevzeti nadzor nad političnim delovanjem. Za naš prispevek je obdobje devetdesetih let eno pomembnejših. Če je bil anarhizem na slovenskem prostoru prej precej umaknjen na margino, se je konec devetdesetih let prek novonastalih kolektivov in njihovih praks umestil v politični prostor kot nasprotnik političnih strank in predstavniške demokracije.

Del družbenih gibanj, ki je imel radikalnejše ideje, je bil namreč prisiljen rešitve iskati zunaj sistema. Različna društva, denimo mirovniška, gejevsko-lezbična, feministična, umetniška in društvo hendikepiranih, so stopila skupaj in se združila v boju za lasten obstoj ter nove prostore. Anarhizem je bil v tem primeru poligon za eksperimentiranje in konfrontacijo z oblastmi (Crnkíč, 2013: 55). Ena izmed posledic teh novih rešitev je bila leta 1993 tudi zasedba ljubljanske Metelkove oziroma nekdanje vojašnice, ki je samevala v središču Ljubljane. Skupine in posamezniki so se odločili, da prevzamejo iniciativo ter prostore izkoristijo za lastne, produktivnejše namene. Z ostalimi društvi, kot je denimo ŠKUC, so ustanovili skupno društvo Mreža za Metelkovo. Mreža se je borila za prostore na Metelkovi, ki bi prinesla svobodno, alternativno subverzijo v zapuščenih prostorih.

Istočasno so nastali različni kolektivi z anarhističnimi idejami, ki so se tudi zaradi vojne v nekdanji Jugoslaviji pretežno ukvarjali z pacifizmom. Nekateri so bili nevladni, drugi pa povsem alternativni subjekti, ki se niso pogajali z oblastjo. Med slednjimi lahko zasledimo kolektive, ki so sredi devetdesetih predstavljali protagoniste anarhistične misli na slovenskem prostoru, kot so denimo Kolektiv anarhistično pacifistične akcije (K. A. P. A.), punk kolektiv T. O. T. A. L. I. T. A. R., kolektiv Škrati in eko-anarhistična iniciativa. Vsi so se redno vključevali v delovanje Metelkove in boj za njen obstoj. Njihove akcije so vključevale kritične mase, demonstracije proti pohlepu korporacije McDonald's, jedrski oborožitvi in izdelkom iz gensko spremenjenih organizmov. Odprtje prve anarhistične infotočke Škratova čitalnica je bila koprodukcija med K. A. P. O. in Škrati, iz katere se je leta 1999 oblikoval KUD Anarhiv, ki je organiziral diskusije, sestanke in predstavitve, medtem ko je za distribucijo radikalne, libertarne in anarhistične literature skrbel Škratova čitalnica (Plut, 1998: 9).²⁷

Na tem mestu velja omeniti še zasedbo nekdanje vojaške pekarnice v Mariboru. Pri njeni zasedbi so protagonisti podobno kot pri Metelkovi ustanovili neformalno organizacijo Magdalenska mreža, ki je skušala pridobiti prostore in organizirati posamezne akterje v celoto. Kasneje, leta 1996, se je organizacija formalizirala kot zavod Pekarna magdalenske mreže.²⁸

V devetdesetih letih se je na slovenskem prostoru skozi anarho-punk anarhizem razvijal tudi na glasbenem področju. Iz osemdesetih so se prenesle nekatere poglobitve značilnosti, kot je na primer etika *D. I. Y.*, ki postane zelo pomembna prvina anarho-punka devetdesetih. Značilnost te etike ni bila zgolj produkcija glasbe in koncerti, temveč tudi ustvarjanje lastne podobe, kaset, plošč, CD-jev in izdajanje fanzinov. »Opisovanje in izmenjavanje izdelkov ter medsebojna pomoč pri organizaciji turnej ohranjajo in gojijo zavest o solidarnosti in tudi multikulturalizmu, ki je podkrepjen z bojem za človekove pravice in bojem proti mučenju in ubijanju živali, nasprotovanju velikim industrijskim korporacijam in multinacionalkam ter podpori zatiranim

---

²⁷ Za več informacij o Metelkovi glej zbornika *Hrup z Metelkove* (2003) in tematsko številko *Časopisa za kritiko znanosti* XL (253), ki je izšla ob 20. obletnici AKC Metelkova leta 2013.

²⁸ Več o Pekarni, njenem delovanju, principih itn., glej na njihovi spletni strani.

manjšinam.« (Bašin, 1999: 129)

V tem času je izhajala vrsta revij in fanzinov, denimo *Svojtok* in *13. brat*. Izpostavimo lahko propagandni *Kolektiv nenasilnega delovanja* (K. N. D.) je deloval v letih 1989–1998, in v tem času širil anarhistične ideje in sodeloval pri izdajanju glasila *Preporod*, *Časopisa slovenskih anarhistov za svobodno družbo* ter številnih letakov in ostalega propagandnega materiala, ki obravnavajo tematike, kot so antimilitarizem, ekologija, antifašizem, kritike parlamentarne demokracije, seksizem, ipd. (Federacija za anarhistično organiziranje, 2012: 8).

Punk torej skozi anarhizem prevzame nove oblike družbenega in političnega boja, katerega pomembna komponenta je bil njegov vpliv na »postmetelkovsko« skvotiranje. Nove zasedbe so bile vezane predvsem na nova družbena gibanja. Tako so mladi anarhisti v Ljubljani leta 1999 zasedli Cukrarno in ustanovili Anarhistični Kolektiv Cukrarna, ki je propagiral skvotiranje in anarhistično misel ter prakso. Njihove odmevnejše akcije so bili protesti ob obisku Billa Clintona in nasprotovanje skrajno nacionalistični politiki Jörga Heiderja. Znotraj kolektiva so ustanovili afinitetno skupino Anti Fašistična Fronta (SAF, 2003). Cukrarno so tudi zaradi represije leta 2000 zapustili, sledilo pa je obdobje novih skvotiranj. Tako so nastali socialni, politični in kulturni centri Vila Mara, AC Molotov in Galicija.²⁹

Tudi drugod po Sloveniji so se začeli odpirati podobni avtonomni prostori za ustvarjanje alternativne prakse in misli, to so bili Izbruhov kulturni bazen (zaseden leta 2001) in TrainStation Squat (zaseden leta 2011) v Kranju, Mostovna (delujoča od leta 1998) in Ideal bar (ki je deloval med letoma 2007 in 2009) v Novi Gorici, Ambasada Štefana Kovača Marka (zasedena od leta 2002) v Beltincih, Sokolski dom (v Novem mestu, deluje od leta 2006) in še številni manjši poskusi zasedb in gradenj alternativnih praks.

Leta 2006 je na podlagi projekta TEMP prišlo tudi do zasedbe stare zapuščene tovarne koles Rog v Ljubljani. Izhodišča zasedbe so bile tudi anarhistične ideje Hakima Baya in koncepta začasne avtonomne cone. Tako je nastalo začasno zasedeno območje svobodnega ustvarjanja in delovanja, v katerem pod skupnim imenom Tovarna Rog še vedno potekajo raznoliki projekti, koncerti, umetniške dejavnosti in socialni center.³⁰

O pluralnosti anarhizmov

Že uvodoma smo dejali, da je anarhizem nabor raznolikih idej. To pomeni, da ga težka definiramo, saj ostaja odprt za vedno nove (re)interpretacije. Tako se je tudi na primeru slovenskega prostora anarhizem kot ideja definiral in implementiral skozi različna obdobja in oblike. V pregledu opisanih primerov opazimo, da z anarhizmom stopi v ospredje progresivna družbena kritika, ki se manifestira prek protestov, alternativnih združevanj in novih političnih teorij. V prispevku tako spremljamo prisotnost anarhizmov v delavskih gibanjih, umetniških tokovih, subkulturah, skvotiranju in širših družbenih gibanjih; tako prek organiziranih oblik kot

---

²⁹ Več o sodobnih pojavnostih anarhizma na slovenskem prostoru glej naslednji članek v tej številki, ki se osredinja na zgodbo Federacije za anarhistično organiziranje.

³⁰ Več o zasedbi glej Beznec in Kurnik (2009).

tudi bolj spontanih različic povezovanja. Ne glede na epoho pa se je skozi anarhizem ohranjala kritika avtoritarnosti, kapitalizma in eksploatacije ter zagovor svobode, samoorganizacije, emancipacije in solidarnosti med ljudmi. Anarhistična prisotnost se je spreminjala z družbenimi okoliščinami, a njen plamen ni ugasnil niti, kadar ga nekaj časa ni bilo na spregled.

Zato anarhizem težko obravnavamo kot monolitno, temveč prej kot heterogeno in pluralno gibanje. Pristopov k proučevanju anarhizmov je več, od osredinjanja na njegovo pojavnost v revolucioniranju vsakdanjega življenja do obravnavanja zgolj njegove manifestativne narave v množičnih gibanjih. V tem pregledu smo se odločili za vseobsegajoči pristop, s čimer gre za poskus zaobjetja raznolikih tokov anarhizma, ki ga je treba obravnavati kot potencialno orodje globljih diskusij in nadaljnjih raziskovanj. Tako gotovo ostaja eden od izzivov za bodoče raziskovanje vplivi mednarodnih sodobnikov na razvoj anarhistične tradicije na tem prostoru. Kot je namreč razvidno iz kronologije, je ena pomembnejših komponent anarhizma na slovenskem območju ravno stik z mednarodnim anarhističnim gibanjem v tako rekoč vseh obdobjih in skozi vse oblike, prek katerih se je izražal. Prav tako je zanimivo izhodišče represija, s katero so se soočali skoraj vsi obravnavani akterji in na splošno odnos oblasti do anarhizma, predvsem znotraj specifičnega jugoslovanskega socialističnega povojnega konteksta.

Literatura

- BAŠIN, IGOR (1999): Punkerji – punk ni mrtev, punkerji so! V *Urbana plemena: Subkulture v Sloveniji v devetdesetih letih*, P. Stankovič, G. Tomc in M. Velikonja (ur.), 125–134. Ljubljana: Študentska založba.
- BABIČ, JASNA (2003): *Skvotiranje: Žuljenjski stil ali urbana gverila*. Diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- BEZNEC, BARBARA in KURNIK, ANDREJ (2009): Rezydent tujec: izkušnja Roga na margini. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* XXXVII(238): 181–190.
- BIBIČ, BRATKO (2003): *Hrup z Metelkove: tranzicije prostorov in kulture v Ljubljani*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- CRNKIČ, ADIN (2013): *Anarhistična politična misel na Slovenskem v 20. stoletju*. Magistrsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- ČEPIČ, ZDENKO (ur.) (2010): *SLOVENIJA - Jugoslavija, krize in reforme 1968/1988*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.
- DIE ANARCHISTISCHE BEWEGUNG IN WIEN*. Dostopno na: <http://www.anarchismus.at/geschichte-des-anarchismus/oesterreich/7168-die-anarchistische-bewegung-in-wien-1907> (26. marec 2014).
- DOLGOFF, SAM (1974): *The Anarchist Collectives, Workers's Self-management in Spanish Revolution 1936-1939*. New York: Free Life Editions.
- DOVIČ, MARIJAN (2009): *Mož z bombami: Anton Podbevšek in slovenskega zgodovinska avantgarda*. Ljubljana, Novo mesto: Cicero, Goga.
- FEDERACIJA ZA ANARHISTIČNO ORGANIZIRANJE (2012): Zgodovinski opomnik. *Anarhistka* (29): 8.
- FERENC, TONE (ur.) (1981): *Kronologija naprednega delavskega gibanja na Slovenskem (1868–1980)*. Ljubljana: Delavska enotnost.
- FISCHER, JASNA (1971): France Železnikar in pariška komuna. *Kronika: Časopis za slovensko krajevano zgodovino* 19(3): 158–162.
- FISCHER, JASNA (1979): Delavsko izobraževalno društvo v Ljubljani v letih 1882–1884 in proces v Celovcu. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 18–19* (1-2): 3–15.

- FISCHER, JASNA, ŠTRAJN, DARKO in BRITOVŠEK, MARIJAN (1979): K zgodovini anarhizma. *Časopis za kritiko znanosti* (VII): 35–36.
- FISCHER, JASNA (1982): Johann Most in njegov vpliv na razvoj delavskega gibanja v Sloveniji. V *Kapital in delo*, 8–18. Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS.
- FISCHER, JASNA (1983): *Čas vesolniga socialnega punta se bliža: socialna in politična zgodovina delavskega gibanja v Ljubljani od začetkov do leta 1889*. Ljubljana: Krtina.
- GOLOUH, RUDOLF (1953): Iz zgodovine delavskega gibanja v Ljubljani. *Kronika: časopis za krajevno zgodovino* 1(1): 46–49.
- GOLOUH, RUDOLF (1966): *Pol stoletja spominov: panorama političnih bojev slovenskega naroda*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja.
- GORDON, URI (2008): *Anarchy Alive!: Anti-Authoritarian Politics from Practice to Theory*. Sydney: Pluto Press.
- GOYENS, TOM (2007): *Beer and Revolution: The German Anarchist Movement in New York City, 1880–1914*. Urbana, Chicago: University of Illinois Press.
- JEFFS, NIKOLAI (1998): All you Need is Love (Nasilje, emancipacija, pa tudi nekaj uvodnih besed). *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* XXVI (190–191): 9–42.
- KERMAVNER, DUŠAN (1963): *Začetki slovenske socialne demokracije v desetletju 1884–1894*. Ljubljana: Zadržna založba.
- KESIĆ, STOJAN (1976): *Odnosi između radničkih pokreta u Jugoslovenskim zemljama do 1914. godine*. Beograd: Narodna knjiga – Institut za savremenu historiju.
- KOS, MATEVŽ (2009): Vprašanje o Podbevškovem »pesniškem molku«. *Jezik in slovestvo* 54(5): 3–13.
- KOSI, GREGOR (2009): *Od skvotiranja do institucionalizacije, 1. del*. Dostopno na: <http://www.pekarna.org/web/index.php?page=kontekst&id=19> (2. maj 2014).
- KRAMBERGER, TAJA (2010): Naporni itinerarij španske državljanske vojne: kraji memorije na poti slovenskih republikancev v Španijo in vloga Pariza pri mednarodni rekrutaciji španskih borcev. V *Slovenci v španski državljanski vojni: zbornik referatov znanstvenega simpozija v Kopru*, Jože Hočevar (ur.), 100–140. Koper: Združenje protifašistov in borcev za vrednote NOB.
- KREFT, LEV (2000): Kozmični anarhist. Prispevek na konferenci. V *Antona Podbevska 100 nadnaravnih let*, Marijan Dovič (ur.), 28–38. Novo mesto: Goga.
- KREMPTON, RICHARD (2007): *PROVO, Amsterdam's Anarchist Revolt*. Brooklyn: Autonomedia.
- KRISTAN, ANTON (1927): *O delavskem in socialističnem gibanju na Slovenskem do ustanovitve jugoslovenske socialno-demokratske stranke: (1848–1896)*. Ljubljana: Zadržna založba.
- KYOVSKY, RUDI (1954): Ilegalni tisk v delavskem gibanju v Ljubljani okrog osemdesetih let prejšnjega stoletja. *Kronika: Časopis za slovensko krajevno zgodovino* 2(1): 6–20.
- LEŠNIK, AVGUST (2007): Rudolf Golouh (1887–1982) v ognju socialnih idej in gibanj. Spominski zapis ob 120. obletnici rojstva in 25. obletnici smrti. *Annales: anali za istrske in mediteranske študije* 17(2): 488–491.
- LEŠNIK, AVGUST (2010): Notranji in mednarodni vidiki španske državljanske vojne (1936–1939). V *Slovenci v španski državljanski vojni: zbornik referatov znanstvenega simpozija v Kopru*, Jože Hočevar (ur.), 11–35. Koper: Združenje protifašistov in borcev za vrednote NOB.
- LONČAR, DRAGOTIN (1951): Dva doneska o početkih socializma med Slovenci. *Zgodovinski časopis* 5 (1–4): 234–340.
- LOVŠIN, PETER, MLAKAR, PETER in VIDMAR, IGOR (ur.) (2003): *Punk je bil prej: 25 let punka pod Slovenci*. Ljubljana: Cankarjeva založba, Ropot.
- MALATESTA, ERICO (1955): *Anarhiji naproti*. Trst: Germinal.
- MARVIN, ALBIN (ur.) (1960): *Bili smo v Španiji: spomini slovenskih prostovoljcev*. Ljubljana: Sekcija bivših

španskih borcev LRS.

- MURŠIČ, RAJKO (2011): *Napravi sam, nevladna samonikla prizorišča, tvornost mladih in medgeneracijsko sodelovanje*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- PAVLIŠIČ, ANDREJ (ur.) (2013): *Metelkova. Časopis za kritiko znanosti XL(253)*. Ljubljana: Študentska založba.
- PEKARNA MAGDALENSKE MREŽE – MARIBOR. Dostopno na: www.pekarna.org (13. februar 2014).
- PLUT, BOŠTJAN (ur.) (1998): *Metelkownik, informativni časopis Metelkove mesta (2)*. Ljubljana: Metelkova mesto.
- RAVBAR, LINA (2012): *Anarhizmi v Sloveniji od 1991 do 2008 skozi zgodbo (A)Infoshopa*. Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- REPE, BOŽO (2003). Vloga slovenskega punka pri širjenju svobode v samoupravnem socializmu sedemdesetih let. V *Punk je bil prej: 25 let punka pod Slovenci*, P. Lovšin, P. Mlakar in I. Vidmar (ur.), 54–65. Ljubljana: Cankarjeva založba, Ropot.
- RIZMAN, RUDI (ur.) (1986): *Antologija anarhizma: zbornik*. Ljubljana: Krt..
- ROZMAN, FRANC (1979): *Socialistično delavsko gibanje na slovenskem Štajerskem*. Ljubljana: Založba Borec.
- ROZMAN, FRANC (1986): Slovenski anarhist Karl Anton Potisek v Salzburgu. *Zgodovinski časopis*, 40(1-2): 113–115.
- RTV SLOVENIJA (2008): *Komuna G7 ali utopija na robu družbe*. Dokumentarni film.
- SIMPOZIJ ANTON PODBEVŠEK, ZAČETNIK SLOVENSKE ZGODOVINSKE AVANTGARDE (2000): *Antona Podbevška 100 nadnaravnih let*. Novo mesto: Goga.
- SOCIAL ANARHISTIČNA FEDERACIJA (2003): *Od lokalne organizacije do mednarodne borbe*. Dostopno na: http://www.a-federacija.org/wp-content/uploads/2010/04/saf-od_lokalne_organizacije_do_mednarodne_borbe.pdf (26. december 2013).
- STEINER, HERBERT (1964): *Die Arbeiterbewegung Österreichs 1867–1889*. Dunaj: Europa-Verlag.
- VAN DER WALT, LUCIEN in SCHMIDT, MICHAEL (2009): *Black Flame: The Revolutionary Class Politics of Anarchism and Syndicalism*. Oakland: AK Press.
- VODOVNIK, ŽIGA (2010): *Anarhija usakdanjega življenja: zapiski o anarhizmu in njegovih pozabljenih pritokih*. Ljubljana: Sophia.
- VODOVNIK, ŽIGA (2011a): Anarhistična politična misel in slovensko delavsko gibanje ob koncu 19. stoletja – prispevek k zgodovini anarhistične politične misli na Slovenskem. V *Politološke refleksije*, A. Lukšič (ur.), 525–541. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Center za kritično politologijo.
- VODOVNIK, ŽIGA (ur.) (2011b): *Antologija anarhizma 3*. Ljubljana: Založba Krtina.
- VURNIK, BLAŽ (2010): Nova družbena gibanja v objemu Zveze socialistične mladine Slovenije. V *SLOVENIJA - Jugoslavija, krize in reforme 1968/1988*, Z. Čepič (ur.), 347–364. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.
- TOMC, GREGOR (2010): Subkulturi hipijev in pankerjev. Primer Slovenije v sedemdesetih in osemdesetih letih. V *SLOVENIJA - Jugoslavija, krize in reforme 1968/1988*, Z. Čepič (ur.), 365–381. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.